

Ennek a generációnak köszönhető, hogy Nagyváradon és környékén egészséges viszony alakult ki a románok és magyarok között. Ehhez járult hozzá nagymértékben Ady Endre is említett cikkeivel.

Mihaiescu György Konstantin

Török Gyula írói és képzőművészeti tevékenysége Kolozsvárott

A századforduló a művészetek történetében stílusváltás kora. Európában voltaképpen már a késő impresszionizmusé, sőt, posztimpresszionizmusé, a megújuló magyar irodalomra azonban a festészet e nagy impresszionista „nyelvújítása” ekkor hatott igazán. Némi késéssel tehát a szimbólista eszközökkel bővülve, Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula lírájában és Krúdy prózájában, a nyugati impresszionisták hatása együtt jelentkezik a nagybányai festők, s a Nyolcak törekvéseinek hatásával.

Török Gyula is azok közé tartozott, akiknek stílusa gazdagodott festői inspirációktól — de míg Krúdy és Kosztolányi írásait elsősorban enyhén biedermeieres impresszionista könnyedség hatja át, addig Török Gyula novelláiban és regényeiben, akár Ady és Juhász Gyula művészetében, a kor képzőművészetének többféle variánsa leltározódik.

Török Gyula írói pályája Kolozsvárott kezdődött — 1906-ban érkezett ide Aradról, de nem maradt sokáig bölcsészhallgató anyagi nehézségei miatt. Újságíró lett. Laskay Árpád lapját, az *Előret* szerkesztette 1908 tavaszától Harsányi Zsolttal. Grafikusnak készült s izgalommal állt festmények elé, járt szobrok között, s egyre emelkedő színvonalú műelvezete meggazdagította írói eszközeit is. Írt is képzőművészetről, s fáradságtalanul tanulmányozta a művészettörténeti albumokat.¹ Már első tárcáiban festői szemmel vizsgálja környezetét. Hunyorítva nézi „a lámpák körül megvilágított ködbokrétákat”. A festő helyzetébe képzeli magát, aki szeretné megfesteni „ezt a tompa és mégis fényes árnyjátékot”.² De nem impresszionista festmény lesz e csodálkozásból, csupán cikk, vonal és szín helyett irodalmi kísérlet.

Hunyadi Sándor említi Török Gyulának egy jellegzetes reagálását *Családi album*ában. Egyszer felháborodott, hogy a mágnásoknak elkerített helyük van a kávéházban. Fehér Lipót megnyugtatta, hogy így jó, mert együtt vannak, a szemnek nem kell keresni őket. Török erre így válaszolt „A professzor úr egészen úgy beszél, mint egy művész”.³ Ha felháborító is e privilégium, a kompozíció így tökéletes, a festőnek már nem is kell rendezni, csak rajzolni őket — véli magában Török Gyula. Daumier is így gyűjtötte egybe a „III. osztály” utasait.

Írói készülődésével párhuzamosan készít karikatúrákat, szerepel velük az 1908-as helyi karácsonyi képképzésen. Sikerükről a sajtó is beszámol.⁴ Kolozsvári tartózkodása alatt több rajza jelent meg Ince Sándor és Harsányi Zsolt Színházi Újságjában. A pódium groteszk, komikus és elégikus hangulatai jelennek meg ezeken az ötletgazdag, olykor stilizált rajzokon, s a lap több alkalommal közli a tizennégy grafikai alkotást. Az egyik rajzon férfi vállán két nő ül, egy másikon nő és férfi táncol, van, ahol nő énekel, másutt áll, s előfordul, hogy virágot tart kezében. Disznófejű úr látható sörrel és a színész, aki szembenéz a közönséggel. Egyik ülő nő fölé két szívet rajzolt Török Gyula. Sikeres a „Buridán szamara” s a „Virágszendélet”. Nem hiányzik a bohóc sem, sőt ősz férfi is megjelenik mellére boruló asszonnyal. E rajzok Török, T. Gy. és T. G. jelzésűek, s a rajzokat a Színházi Újság még akkor is közli, mikor Török Gyula 1910-ben Nagyváradon, a Szabadságnál dolgozik.⁵ Kolozsvárott készült egyik tusrajza Heltai Jenő Fidibuszában is megjelent.

Vívódott — mint valaha Thackeray, Gottfried Keller, Kisfaludy Károly és Jókai Mór —, hogy festő legyen-e, vagy írói művek révén fejezze ki élményeit.⁶ Önismerete meggyőzte, hogy vonalai másodlagosak, s rajzainak értéke sikerük ellenére nem emelkedik felül a szokványos illusztrációk színvonalán. A belső kontroll novellák irányába lendítette. Megtalálta műfaját, de továbbra is szenvedélyesen vitázott — Szász Endre, Zágon István, Kőmives Nagy Lajos társaságában — a reneszánszról, és 1908 szeptemberében megírja első képzőművészeti cikkét Csermely János képeiről.⁸ Míg zenei előadásokról közhelyeket ír, Csermely János fest-

¹ HARSÁNYI ZSOLT: Török Gyula (A porban. 1944. Franklin kiadása. 14 — 15. KOVÁTS JÓZSEF: Török Gyula élete. Kolozsvár, 1930. 16.

² t. gy.: Hajókázás a ködben. Újság (Kolozsvár) 1909. okt. 29.

³ HUNYADI SÁNDOR: Családi album. Athenaeum Bp. 193.

⁴ *Előre* (Kolozsvár) 1908. dec. 19., Kolozsvári Hírlap 1908. dec. 19., dec. 20., dec. 25., Erdélyi Lapok 1909. jan. 1. 16.

⁵ Török Gyula rajzai a kolozsvári Színházi Újságban rendszeresen jelentek meg 1909. okt. 30. és 1910. aug. 23. között.

⁶ HARSÁNYI ZSOLT: i. m. 11 = 12.

⁷ KOVÁTS JÓZSEF: Török Gyula és Kolozsvár. Pásztortűz 1929. július 28.

⁸ T. Gy.: Csermely János képképzéséről. *Előre* (Kolozsvár) 1908. szept. 15.

ményeit szakszerűen elemzi, s e művek impresszionisztikus irányát méltatva, megállapítja, hogy Csermely „a teljes megvilágítás híve, mint az impresszionisták legnagyobb része”. „A teljes megvilágítás” kifejezést használja Kazinczy Ferencről írott cikkében is, ahol a festői formula irodalomtörténeti tényt rögzít, megállapítván, hogy „Százötven esztendő alatt csak apadt azoknak a száma, akik teljes világításban láthatták az alakját. És ennek a fokozatos meg nem ismerésnek, avagy eltávolodásnak igen egyszerű a magyarázata. Kazinczy nem volt alkotó művész sohasem. Nagysága és minden érdeme hatásában áll”.⁹ Az impresszionista festészet fénykutatásának megértése után jut el Kazinczy jelentőségének felismeréséhez, hiszen a mediáció maximális fényben, „teljes világítás”-ban történik, s már alkalmazza más területen, ami esztétikailag tetszett Csermely János képein. „Erőteljes és eleven” állatkompozícióit is érdeklődéssel figyeli, hiszen fivére, György is festett állatokat, s többen tanácsolták neki, hogy legyen állatfestő. Csupa szín, csupa festőiség a kolozsvári évek egyik szép írása, *A hó és a város* is.¹⁰ A hóesés kinn egyhangúvá ötvözi a hegyeket, a városban szincodát eredményez. „Hajnal óta úri nyugalommal hull a hó. Az öreg város egyhangú, őszi képe egyszerre megváltozott. A fakó egyhangú utcák, a sötét háztetők eleven szint kaptak.” „Szürke mezők, meredek hegyhátak, erdők és szakadékok felöltöznek a szakadatlan fehérségbe és egyhangúvá válnak. Itt a városban a pompás, négyyszögű téren minden másképp van. A hó elevensége életet és színeket hoz magával.” E prózai írásban értőn ír Fadrusz János kolozsvári Mátyás szobrának kompozíciójáról is, úgy hogy az esztétikai eszmeifuttatást beleolvastja az impresszionista képbe. Így fejezi be: „A lova nyakára, hatalmas hátára is fehér pillék hullottak. Lent a talpazaton rendíthetetlenül áll az öreg zászlótartó. Nyílt arcát, páncélos mellét neki feszíti a hulló hó: úgy nézi a kemény tekintetű nagy királyt. Fehér lepel terül a török zászlókra, a zsákmányolt holmikkra is. Olyan a szobor, mintha valaki biztos kézzel árnyékolta volna fehérre. A kemény tekintetű Mátyás pedig nézi az ivlámpák lila és rózsaszín fényében sürgölődőket. Ércmarkában megfeszül igazságosztó kardja: őrsi a téli várost.”

A szín később sem ötletszerűen szóródik elbeszéléseibe, hanem funkciót tölt be. Az *ezüst hold* háttere lesz *Holland kislány nálunk* című költeményépek és szerepel első regényében, a *Kis Ferkóban*.¹¹ A történet és hangulat így lesz festői, látványos, sőt látomásszerű. Kolozsvári irodalmi munkásságában helyet kap a biedermeier kedvence, a *rozsaszín*, – főszíne mégis a zöld, mint némely nagybányai festőnek is. Már első novellájában, a *Szürke* mesében megjelenik. Az apjából kiábrándult fiatalember unalommal bámulja „az ordináré zöld cirádákat”. Váradon és Budapesten készült írásaiban is mindig találunk egy-egy variációt a zöldnek nagy családjából. Sárga gabonát lát, viharfelhőket, vörösbarnára sült embereket az aratósztrájkos 1908-as nyáron.¹² Észreveszi iparosodást sürgető elmékedéseiben a belga Meunier első rajzaiban már idézett „gyárak fekete füstjét”.¹³ Egyelőre olyan szépséget lát a tájban, amit Szinyei, Benczur és Mészöly Géza már megtalált. „Piros tarkójú feketeharkály” kopog a fán, s a férfi „messze sötétlő erdős hegyek felé mutatott”.¹⁴ Ő is részleteire bontja a rét és erdő szépségét, akár Szinyei. Málványakat csodál, mint impresszionista irányba hajló képen Benczur Gyula: „Csodás nagyra nőtt málványk, erdei liliomok, nefelejcsék intenek feléje.”¹⁵ Képeket ír le szavakkal, az elhagyott festői kompozíciókat. A járatlan szűk utcák kövei közt és a sáncokban szépen zöldül a fű, körül vetésektől zöld dombok, hegyek tekintenek Kolozsvár szürke falaira.¹⁶ Nem lesz nehéz megtalálnia a pesti tárlatokon Szinyei „Pacsirtá”-ját, hisz hallotta már itt is a szorgalmas éneklőket. „A kakukfű is nyílt, a pacsirta ott szállongott fönn a bársonyfelhős égen.”¹⁷ Pissarro ecsetjárását követi őszi ködöt idéző mondata: „fölragyognak a főtéri ivlámpák. Lila és piros fényük átszillog a ködön, és végigremeg a sötét, fekete aszfalton.” E színremegés ábrázolja a kolozsvári utcát – Pissarro esti Párizsának irodalmi testvére. Nemcsak igazodik leírásaiban különböző festői eljárások formáihoz, hanem a közeljövő festészetének témái is megtalálhatók már bennük.

Mednyánszky Csavargóit sejteti kolozsvári riportjában: „Lámpák fénye nem csillant méla ragyogással és a papírossal beragasztott ablakok is sötétek voltak. Piszkos vakon nyomorult emberek alszanak odabenn. Itt már nincs miben gyönyörködni. A hold elbújt, a köd nem játszik a lámpák körül.”¹⁸ E sötét, eddig nem látott és nem jelenített világra Mednyánszky talál rá igazán.

⁹ t. gy.: Százötven esztendő.

¹⁰ t. gy.: *A hó és a város*. Újság (Kolozsvár) 1909. nov. 23.

¹¹ *Előre* (Kolozsvár) 1908. júl. 2., Újság (Kolozsvár) 1907. okt. 11.

¹² T.: *Aratás és aratósztrájk*. *Előre* (Kolozsvár) 1908. jún. 15.

¹³ T. Gy.: *A megoldás*. *Előre* (Kolozsvár) 1908. jún. 26.

¹⁴ *Török Gyula: Kis Ferkó*. Újság 1907. okt. 6.

¹⁵ *Kis Ferkó*. Újság 1907. okt. 6.

¹⁶ *Kis Ferkó*. Újság. 1907. okt. 8.

¹⁷ *Török Gyula: Panni*. Újság 1907. dec. 25.

¹⁸ t. gy.: *Szürke ég alatt*. Újság 1909. okt. 20.

¹⁹ t. gy.: *Hajókázás a ködön*. Újság 1909. okt. 29.

A *Három mese* az Újságban jelent meg 1909. szeptember 19-én. Az első mese formai érdekessége az, hogy a biedermeieres hangulatot impresszionista leírás váltja fel: „Szó esett a királykisasszonyról, akinek finom és fehér volt a térde, mint a lilium virága.” Eddig ez biedermeier. A következő kép már az impresszionizmus irodalomba érkezése: „le kellett feküdni mindenkinek. Még a fehérszínű, zöldszemű öreg macskának is.” Ő is a ház díszének látja, akár Manet *”Olimpiájában”* — ahol a szoba élő, puha, fekete ékszere, az éjszaka előzménye. A második mesében az üldözött, lihegő kutya szürke szemekkel néz az íróra. Később *A hugom*²⁰ című novella főhősnőjének bánatát is szürke szem jelenti. Érzéseit színek kísérik — s a nosztalgikus részletek kifejezésére most a szürke bizonyul legalkalmasabbnak. Őz József leányának, Lujzinak is „nagy szürke nedves szemei” lesznek.²⁷ Mindezek előzménye a kövekből riadt kutya. Török Gyula megszánta itt a kolozsvári parkban, és terebélyesedő írásművészetének a „szürke szem” motívuma lesz. A *Hajnali levél*²² halottjának arca „ólomfehér”, az öngyilkosjelölt szürke golyókat babrál. Az író sok lelkiállapotot és élethelyzetet kísér a szín segítségével. A *Clementi szonáta* haláljelöltjét a zene mellett a tavasz zöld színe és illata menti meg.²³ „Ha ősszel jött volna erre és sárga leveleken lépegetve, nedves nyirkos szitáló esőben ítélte volna a vézna testét halálra, mindenki útaira engedte volna...” „... tavasz volt, és minden rögből és bokorból az élni-vágyás óhaja szállott föl, és a szellő izgatót illatokat, földszagot és a távoli fenyőerdők balzsamos gyantaszagát hozta magával.” A sárga hóhér lett volna itt, de a tavasz zöldje visszahozta az élet partjára.

A képzőművészet hatása mutatkozik meg öltözködésében is. Házbér fizetése helyett elegáns pepita ruhát vásárol, sárga félcipőt, színes nyakkendőt és szalmakalapot hord²⁴ Manet, Degas, Szinyei-Merse Pál festményeinek utasítása szerint, s még parfümöt is kér drogista fivérértől, Andortól.²⁵

1909 decemberében Török Gyula Váradra érkezik, s huzamosabb ideig a Szabadságnál lesz újságíró. Ekkor találkozik Juhász Gyulával, akivel kávéházi asztal mellett Botticelliről, a reneszánsz és a modern művészet nagyjairól beszélget újra meg újra, hosszan, szenvedéllyel.²⁶ E képzőművészeti beszélgetések bizonyosan fokozták a festői eszközök alkalmazását mindkettőjük művészetében, halálig tartó barátságuk táplálói lettek s hozzájárultak Török — Budapesten kibontakozó — nagyszabású műkritikusi tevékenységéhez is.

Losonci Miklós

²⁰ Török Gyula: *A hugom*. Újság 1909. nov. 7.

²¹ A zöldkőves gyűrű. Bp. 1956. 30.

²² Újság 1909. május. 9.

²³ Z. Török Gyula: *Clementi szonáta*.

²⁴ FICZAY DÉNES: Török Gyula levelei családjához. ItK 1965. 239.

²⁵ FICZAY DÉNES: i. m. 240.

²⁶ DUTKA ÁKOS szóbeli közlése